

Teleki Mihály sírja.

Teleki Mihály kétségtelenül egyike a legtehetségesebb magyar államférfiaknak. Benne azonban már típusosan az a magyar diplomata testesült meg, a ki szegett szárnyal kénytelen dolgozni, mert a nemzetközi látóhatár távolabbi pontjai már el vannak zárva előle s így bár őseredeti tehetség, mégis pseudomorphus alakulásra kényszerül. Sorsa, működése mindnyájunkat érdekel, hiszen nemzeti egyéniségünknek olyan megtestesülése, a melyet egy nagyon szomorú korszak váltott ki. De ha mindnyájunkra tartozik, még inkább tartozik arra a családra, a melynek, *mint grófi családnak*, megalapítója volt.

A ma élő *Teleki*-grófok közül, a kik pedig a nagynevű alapítónak egyenes leszármazottjai, senki sem ismerte az ő sírhelyét és ebben a tekintetben nemcsak ők voltak bizonytalanságban, de újabb történetíróink ide vonatkozó dolgozatai közt is egészen sajátos eltérés volt.¹

Míg ugyanis Szász Péter 1839-ből származó kéziratos műve² azt írja, hogy :

„1690 ben 21^a aug. A Teleki Mihály úr, mint erdélyi főgenerális (Husztai András Ó és Új Dácziaja szerint) a zernyesti határon történt ütközetben vitézül harczolván elesett s teste is Görgény szent Imrén eltemettetett.

---

¹ Itt említjük meg, hogy az ásatások befejezése után került elő a gr. Teleki levéltárból Vajda Péternek Fogarasból 1690 december 2-ikáról kelt az a levele, melyet előbb a 7. lapon hasonmásban adunk s az Adattárban ifj. Biás István 14. sz. alatt közöl. Ez részletesen leírja Teleki sebeit. Még jóval később akadt reá ifj. Biás István a Teleki Judit eltemetésére vonatkozó fontos adatra, mely az Adattár 55. száma alatt van. Dolgozatunk ezen adatok nélkül készült s most ezek az utólag került adatok is teljesen igazolták mind a Teleki Mihályra az ismert adatokból vont, mind a Teleki Judit temetkezési helyére vonatkozó következtetéseink helyességét.

² Gróf Széki Teleki familia Chronikája 7-ik lap.

NB. *Nem Görgény szent Imrén*, hanem *Gernyeszegen* temettetett el, az holott, temettetett el a' Leánya is gróf Teleki Judit Pongrácz Jánosné s temettetett a nagy Teleki Sándor is sok Teleki Urakkal és Aszszonyokkal“.

A teljesen egykorú Inczédi Pál naplójára is hivatkozva,³ a ki határozottan az írja, hogy:

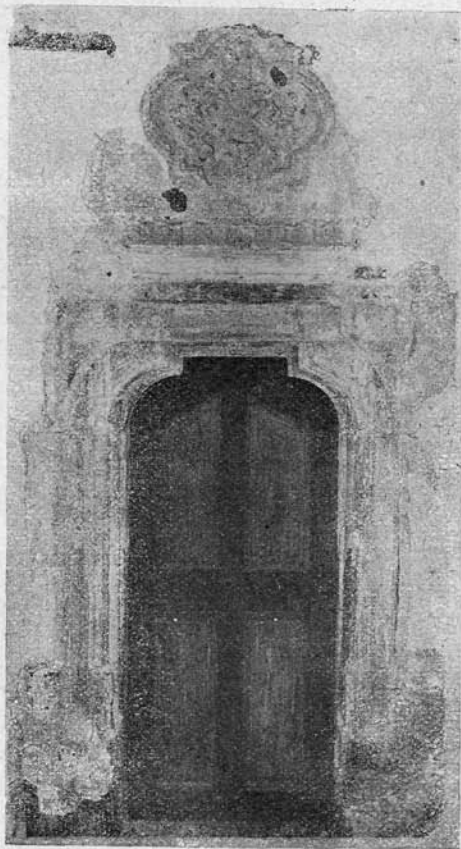
„22 febr. a *gernyeszegi* falú templomában temettetett el a zernyesti harczon elesett Teleki Mihálynak sok sebekből és vágásokból álló teste“. Kőváry László⁴ 1863-ban szintén azt állítja, hogy Teleki Mihályt Gernyeszegen temették el.

1896-ban jelent megaszintén teljesen megbízható kortársaknak, Czegei Vass Györgynek és Lászlónak naplója,⁵ mely ugyancsak azt mondja, hogy:

1690 aug. 21. aug. 22-ikén keresték fel, vértől megmosták Tököli elé vitték, ez közönséges fakoporsóba tétette. Aug. 23. Fogarasban Bethlen Gergely tisztességes koporsót csináltott neki ismét szépen megmosogatták.

1691 22 februarii temették az szegény úr Széki Teleki Mihály uram testét *Gernyeszegen*.

Ezekkel szemben *dr. Szádeczky Lajos*⁶ 1897-ben — bizonyára Cserei Mihály alább idézendő elbeszélésére támaszkodva (a mely ugyan magáról a temetés tényéről nem szól) — Teleki Mihályról szóló cikkében azt írja róla, hogy Görgényszentimrén temették el.

1. sz.

³ Inczédi Pál naplója (1660—1697). Történeti Emlékek a magyar nép életéből. II. k. 17. l. 1860.

⁴ Erdély Historiája V. köt. 206 l.

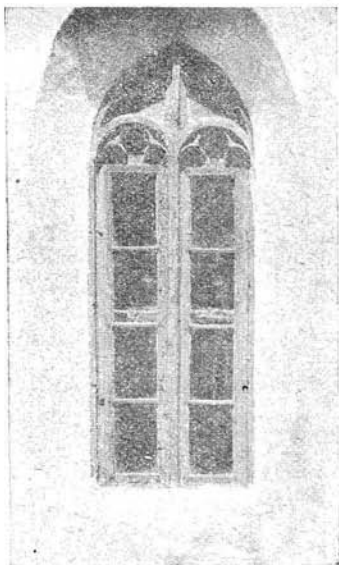
⁵ Czegei Vass György és László naplói 1659—1703. Közli Nagy Gyula, Magyar Történeti Emlékek, Budapest, 1896. Az első rész Vass György, a második Vass Lászlóé. 92. 111, 112, 123 l.

⁶ Pallas Nagy Lexicna XVI. köt. 44 és k. l.

E cikk megjelenése után közölte az *Erdélyi Múzeum*⁷ 1900. évi évfolyama Apafi Mihály naplójának egy, a XVIII-ik századból származó másolatát, mely 1691-ben a következőket mondja:

„20 februarii Keresdről indultunk néhai ur Teleki uram ő Kgelme temetésére az nap mentünk ebédre Zágorba, hálni Ákosfalvára, 21 ebédre Szt.-Györgyre, hálni *Gernyeszegre*.

22 temettük el Teleki Uram testét az *ott való* templomban.“

2. sz.

Ily. Biás Istvánt, a Teleki nemzetség marosvásárhelyi levéltárosát természetesen érdekelte ez az ellentmondás s ezért kutatásokat végzett, hogy levéltári adatok segítségével hozza tisztába a dolgot. Kutatásainak eredménye az volt, hogy a rendelkezésre álló levéltári adatok szintén a gernyeszegi eltemettetés mellett szólnak. Hogy azonban ezen kívül még más természetű bizonyítékok segítségével véglegesen tisztába hozassék a grófi család alapítójának temetkezési helye, a család — Biás István előterjesztése következtében — 1908 év május havában elhatározta, hogy a gernyeszegi templomban szakszerű ásatások segítségével igyekeznek a kérdést teljes világításba helyezni és a mennyiben a kutatások *Teleki Mihály* sírjának fölfedezésére vezetnek, a templomot emléktáblával jelölik meg.

A család meghívása folytán ez a szakszerű kutatás az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára feladatává lett és azt a jelen dolgozat szerzője fogatosította 1908 évi augusztus hó 18-tól szeptember hó 2-ig terjedő időben.

Az ásatásnak *Teleki Mihályra* vonatkozólag meglehetősen kevés támasztó pontja volt és éppen azért kellett a lehető legnagyobb elővigyázattal járni el. *Cseri Mihály*⁸ a zernesti ütközetről írván, azt mondja, hogy: a törökök *Teleki Mihályról* akkor, mikor üldözőbe vették, nem tudták, kicsoda, mert fekete köntösben volt; továbbá, hogy a testét megfosztották. Ennek folytán nem volt valószínű, hogy p. o. pecsétgyűrűre akadhatunk, a mely az azonosságot legegyszerűbben állapította volna meg.

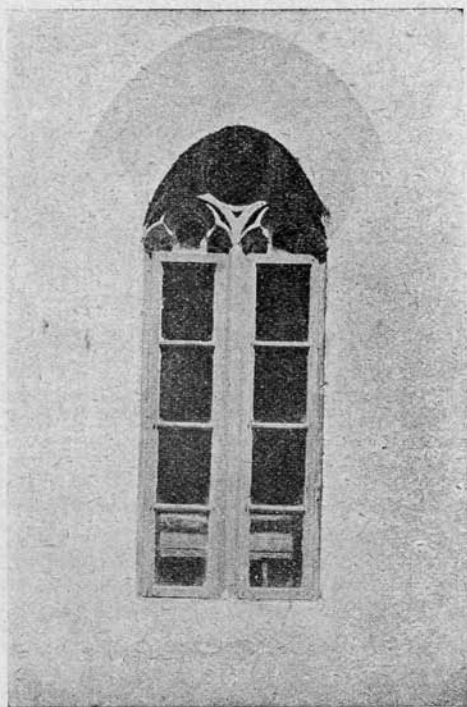
⁷ 324—329. l.

⁸ Miklósvárszéki, nagyajtai *Cseri Mihály* históriája. Újabb Nemzeti Könyvtár I. folyam 203. l.

Azt is írja *Cseréi* idézett helyén, hogy *Thököly* a maga ingét és lábravalóját adatta *Teleki* holttestére. Valószínű volt tehát, hogy esetleg jellemző ruhamaradványok sem állanak majd az azonosság megállapíthatása végett a kutatás rendelkezésére. Ugyancsak az idézett helyről származik az az adat is, hogy *Thököly* közönséges koporsót csináltatott a holttest számára és ezt az adatot erősítette meg *Inczédi* naplója is. Arra se számíthattunk tehát, hogy a koporsónak a XVII-ik század divata szerint fémbetükből álló felirata fog útmutatást adni. Fontosabb volt azonban *Cseréinek* az az adata, hogy a törökök a földönfekvőnek kezét és arcát összevagdalták. Fontos volt ez annál is inkább, mert ezt az adatot is megerősíti *Inczédi* naplója. A koponyának tehát összevagdaltnak kellett lennie, még pedig éppen az arci részen. *Cseréi Mihály* u. i. elmondja, hogy *Thököly Komáromi Jánost* — *Teleki*nek a szekretáriusát — a ki a zernesti ütközetben foglyúl esett *Thököly* kezébe, küldötte ki *Teleki* holttestének megkeresésére és ez, a ki őtet jól ismerte, nem tudta a holttestet egyébről fölismerni, mint arról, hogy a súly miatt a fogai mind kihullottak és a szájába nyúlván, miután a fogait nem érezte, megállapíthatta azonosságát. Ha *Teleki* arca nem lett volna a koponyára alkalmazott vágásoktól elpusztítva, úgy az ő titkárjának nem lett volna szüksége, hogy ilyen másodlagos bizonyítékok után kutasson.

Volt még egy körülmény, a melyet a dolgok illetén állása mellett nem volt szabad figyelmen kívül hagyni, az t. i., hogy *Vér Juditot*, *Teleki Mihály* feleségét, ugyanabba a sírboltba temették, a melyet ő készíttetett a férje számára. Arra minden valószínűséggel számítani lehetett, hogy *Vér Juditot* rangját megillető pompával temették el s így az ő maradványait a sírmellékletek alapján kétségtelenül megállapítani lehetséges lesz. Az tehát, ha egy sírboltban, a melyben *Vér Judit* nyugszik,

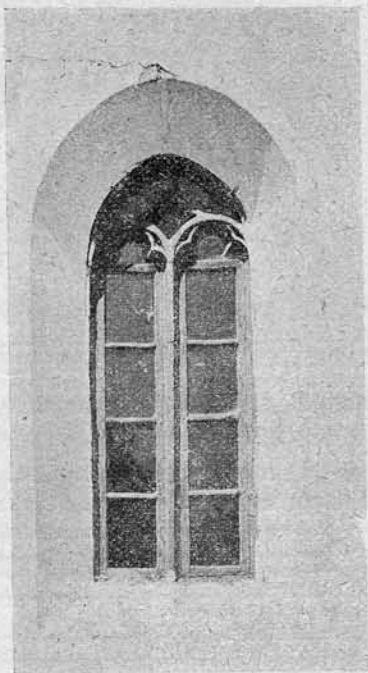

3. sz.

egy férfi holtteste is nyugszik, szintén bizonyítékul fog szolgálni arra, hogy ez a férfiholttest Teleki Mihály holttestével azonos.

*

Az ásatások rendszeres megindítását egy körülmény igen kellemtelenül befolyásolta. Mikor augusztus hó 18-án a helyszínén megjelentem, nagy öröömre azt állapíthattam meg, hogy a gernyeszegi templomban egyik meglehetősen érdekes XV. századbéli műemlékünkkel

4. sz.

van dolgom. Olyan templom állott előttem, a melyről kétségtelenül megállapíthattam, hogy a XV. században épült, még pedig valószínűleg akkor, a mikor Gernyeszegnek tulajdonosa a *Somkerei Erdélyi* család volt. Ezuttal a templomnak — mint műemléknek — méltatásával nem kívánván foglalkozni, most kifejezett állításomnak bizonyításául csak egy pár jellemzőbb részletet mutatok be, a melyek állításomat kétségtelenül igazolják. Az egyik ilyen jellemző emlék a templom déli kapuja, a mely fölött a Somkerei Erdélyi családnak címere késő csúcsíves izlésű keretbe foglalva díszlik (1. számú kép). A másik a templom hajójának és szentélyének déli falán elhelyezett ablakoknak típusa (2., 3. és 4. számú kép), a mely szintén kétségtelenné teszi a késő gótikából való származást. A harmadik a nyugati, vagyis a katolikus korbán főbejárás kapuját mutatja, a mely tökéletesen egyezik úgy kor, mint stílus tekintetében az eddigi bemutatott részletekkel (5. számú kép).

A ki tudja, hogy milyen mellékes szerepet játszik a falvastagság és szilárdság a csúcsíves izlés építészetében, az tisztában van azzal, hogy egy XV. századbéli — aránylag kisebb községnek — templománál mind az alapozás, mind a felső építmény tekintetében nagyon gyenge falazással áll az ember szemben. Ehez hozzájárul az is, hogy a szerkezeti rész pontosságában sem lehet oly hosszú idő után tulságosan bizakodni, különösen olyan helyen, mint a minő a Gernyeszegen volt, a hol a templomocska a Maros árterén, kavicsalajon épült.

Valaki úgy látszik már a megérkezésem előtt úgy nyilatkozhatott, hogy a Teleki-féle temetkezés *a kriptában* kell legyen és mint egé-

szen természetes dolgot kezelhette a dolgot úgy, hogy a templomban csak egy kripta van és ez az apsisnak a közepén lehet. Hogy tehát az én munkámat megkönnyítsék, ennek a feltételezett kriptának fölbontásához, helyesebben megtalálásához már kiszállásom előtt hozzáfogtak. Megérkezésemkor ennek folytán az apsis közepén mély üreg tátongott, a mely benyúlt a templom hajójába is és a mely éppen azon a helyen vette el a földtömeg számára szükséges biztosítékot, a hol arra a legnagyobb szükség lett volna. Ennek következtében lehetetlen volt az apsis és a hajó ama részét, melybe a jöttömet megelőző ásás benyúlt, olyan párhuzamos szelvényekben tártni föl, a melyek É—D irányban haladtak volna (átfogván az apsis egész szélességét) és minden egyes szelvénynél csak keskeny darabon hagyták volna szabadon a gyenge alapozást; hanem — ha a templom épségét veszélyeztetni nem akartuk — kénytelenek voltunk a megvált üreg körül szelvényeinkkel körben haladni és minden szelvényt az átvizsgálás után betömve s egy-egy szelvényt ásatlanúl hagyva, kutatni föl az apsis területét. A templom hajójának érintetlen részében már nem állotta útját semmi a rendszeres munkának, itt hát teljesen így is folyt az.

A most említett előzetes ásás is feltárt már bizonyos részleteket a templom talajának rétegzetéből és így szükségessé vált a rendszeres munka megkezdése előtt e részleteknek megállapítása.

A templom padlózatát cementburkolat alkotta. E burkolat alatt 32 czm. mélységben egy másik padlózat következett, a mely 31 czm. széles, 32 czm. hosszú és 5 czm. vastag téglákból készült. Ezt a padlózatot egykori készítői 4 czm. vastag szürke vakolatrétegbe ágyazták.

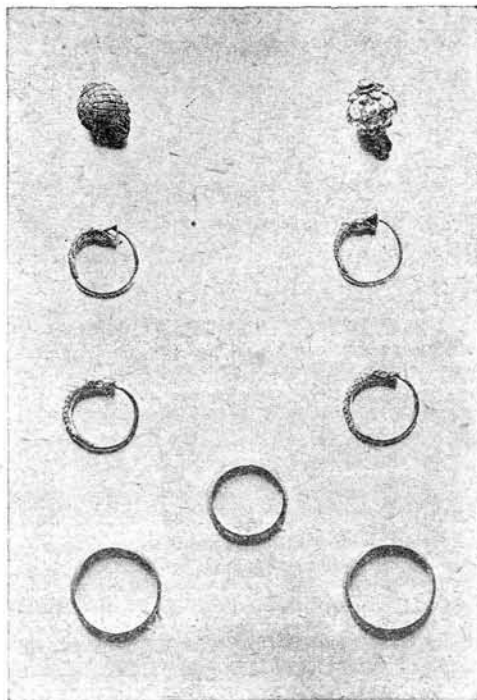
5. sz.

A téglák méreteit nemkülönben a vakolatba ágyazást tekintve, ezt a padlózatot csak a XIX. századból eredőnek tekinthetjük és miután az ekklezsiának vizsgálati jegyzőkönyveiben azt látjuk,¹ hogy a templom hajójának északi falán elhelyezett bejáró ajtó előtt 1866-ban épült a portikus, másrészt ugyancsak e jegyzőkönyvekben azt találtuk, hogy 1868-ban a templomot és a tornyot id. gróf Teleki Domokos és neje gróf Teleki Klementina kijavították, alig lehet kétség, hogy ez a padlózat vagy a

portikus építésének vagy pedig az id. gróf Teleki Domokos és nejétől fogatosított javítások idejéből származik.

A most említett kockatégla-padozat alatt és pedig a cementpadozattól számítva 42 cm. mélységben volt egy másik téglapadozat, a melyet azonban csak a szószerk körül állapíthattam meg. Ez a padlózat 31 cm. hosszú, 16 cm. széles és 5 cm. vastag téglákból készült. Ez alatt is 4 cm. vastag vakolatréteget találtam, s így egyrészt a vakolat miatt, másrészt a téglaméretnek folytán legfeljebb a XVIII. század végére tehető e második padlózat készítésének ideje. Ezzel egyezik a templom első számú matrikulájából nyert az az adat,² hogy 1796-ban Teleki József koronaőr, Ugocsa megyei főispán felesége, királyfalvi Róth

6. sz.

Johanna, a templomon többféle javításokat eszközölt. Egyezik továbbá az az adat, hogy ugyanez a Teleki József 1795-ben kezdi építtetni a templomnak mostani tornyát, a melynek befejezését azonban ő már nem éri meg s azt már csak felesége végeztette el. Ez a második téglapadozat tehát mindenesetre azoknak az építkezéseknek az idejéből való, a melyekről a most említett két adat megemlékezik.

Itt meg kell még jegyezni, hogy a legfelső téglapadozatban

¹ A gerneszegi ref. ekklezsia 1. sz. matrikulája.

² U. o.

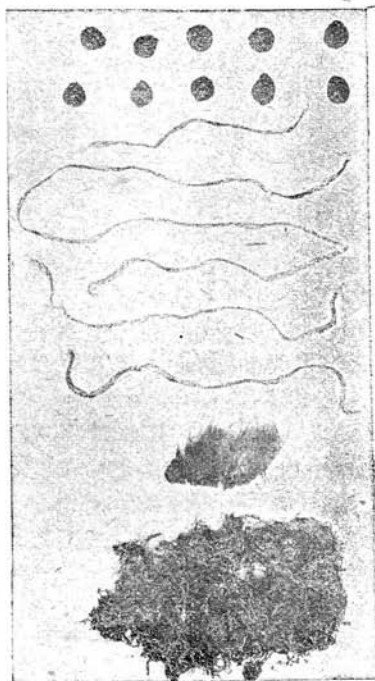
beágyazott párnafák nyomait találtam, a mi arra mutat, hogy e fölött a legfelső, koczkás téglákból alkotott, padozat fölött deszkapadolásnak kellett lennie, melyet a cementburkolat készítésekor szedhettek fel, ha ugyan az már előbb is el nem pusztult. E fapadozat nyomaival a templom más részén nem találkoztam és így nagyon valószínű, hogy csak a kathedra körül volt meg.

Ugyancsak a szószerű körül 79 czm. mélyen 0,385 négyzetméter területen újabb téglapadozat részletet találtam, a melynél azonban a derékszögű parallelogramma alakú téglának hossza már csak 28, szélessége csak 14 volt, vastagságuk azonban még mindig 5,5—6 czm. volt.

Ezeknek a téglának szélességi és hosszúsági mérete már nem egyezett a 18-ik századbeliekével és inkább közeledett a Hunyadiak korában használt téglák méreteihez. Az eltérés ez utóbbiaktól csak a vastagság tekintetében volt meg. Az is jellemző volt e téglapadló részletre nézve, hogy míg a felette levő két téglapadozat téglái hosszukkal nyugatkeleti, szélességükkel északdéli irányban haladó egyenes sorokban feküdtek; addig e harmadik padozatrészlet téglái harántos sorokba voltak lefektetve, hosszukkal délnyugat-északkeleti irányban. Végül jellemzője volt e padozatnak az is, hogy a téglákat itt nem vakolatba, hanem humusba ágyazták, felettük pedig sárga agyagos homokréteget találtam.

Ha e téglák vastagsági mérete nem mutatott volna mintegy két czm-nyi eltérést a Hunyadiak korában divatos téglákétól, úgy mindenesetre a fölsorolt jellegek és a szintnek a mélysége alapján föltétlenül a Hunyadiak korából származó padozatot állapíthattam volna meg e részletben; így azonban egyelőre fel kellett függesztenem a döntést, mert bárha bizonyos téglapéldáknál lehetségesek egyugyanazon korban is bizonyos eltérések, mégis a nagy többségnél a méretnek találni kell. Itt azonban olyan csekély padló részlettel volt dolgom, hogy tüzetesebb ellenőrzésre e tekintetben módomban nem volt.

Említettem, hogy azok az ásások, a melyeket megérkezésem előtt

7. sz.

foganatosítottak, részben az apsis területén folytak, részben benyúltak a templom hajójába is.

Az eredmény, a melyre ezek vezettek, megérkezésemkor annyi volt, hogy előttem egy téglából épített sírboltnak két hosszfa állott. E sírboltban a téglák méretei a következők voltak: hosszúságuk 26, szélességük 13, vastagságuk pedig 4 czm. A téglák hosszirányban voltak lerakva, még pedig minden kötőanyag nélkül s így egy téglaszélességű falat alkottak. A kripta felső része teljesen hiányzott és csak föltevés, hogy annak boltozata lehetett. Legépebb az északi hosszú oldal volt, mely 3 m.

8. sz.

hosszúságban terjedt, magassága pedig 129 czm. volt. A cementpadimentum alatt 105 czm. mélyen kezdődött és 243 czm. mélyen ment le. A déli fal sokkal rosszabb állapotban volt; ebből én csak 3 m. hosszú darabot találtam. Ennek a magassága 114 czm. volt, azaz a cementpadló alatt 135 czm. mélyen kezdődött és 252 czm. mélységben szűnt meg. Nyugati keskeny falából, a mely oldal, úgy látszik zárt volt, mindössze 19 czm. magas részt találtam még. Keleti oldalából semmit sem kaptam s csak sejthető, hogy onnan volt esetleg a bejárója.

E sírbolt alapfalai, mint mondtunk, 234, illetve 252 czm. mélyen szűntek meg. Ennek daczára 320, illetve 340 czm. mélyen találtuk egy-egy gyermek bolygatatlan fakoporsóját a negyedik és ötödik szelvényben, a melyről alább leszen szó. Így hát fel kell tételeznünk, hogy ez a sírbolt akkor ment tönkre, a mikor e gyermekek számára a sírt ásták. A sírbolt tehát már ezért is korábbinak tekintendő, de hiszen a téglaméreték, a melyekből falai építvék, világosan mutatják, hogy a Hunyadiak korában épült és boltozata helyett gerendás menyezet takarhatta be. Oldal-

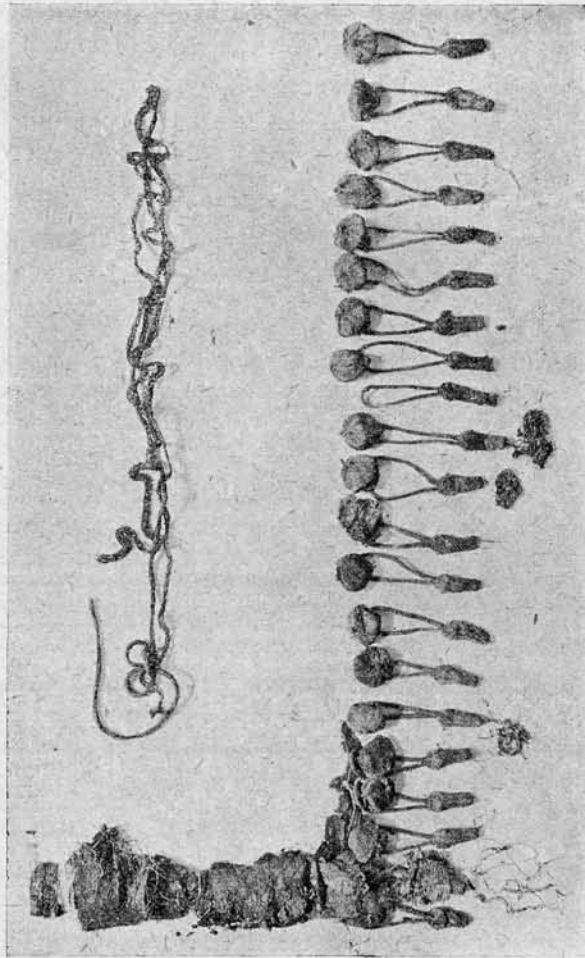
falainak vékonysága és a kötőanyag teljes hiánya ugyanis a boltozatot valószínűtlenné teszi.

A mennyire a megelőző értelmetlen bolygatás megengedte, természetesen ígyekeztem tisztába hozni e sírbolt vonatkozásait és csakugyan sikerült is a diadalív déli pillérjének belső falától kiindulól, tisztán a talajba bevágott olyan földlépcsősorra akadni, a mely a pillértől indulva a sírbolt bejáratához vezetett. E lépcsősor első lépcsője 160 czm. hosszú volt, mélysége 20, a második lépcső hossza 55, mélysége 17, a harmadik lépcső hossza 30, mélysége 20 czm. volt. A negyedik lépcsőből csak a 30 czm. hosszúságot állapíthattam meg, a mélység már teljesen összevegyült a talajjal és ott már semmit bizonyosan megállapítani nem lehetett.

Ilyenformán a talajba a sírbolt felé 57 czm. mélyen haladt ez a lépcsőzet. Meglehet, hogy a negyedik foktól a lépcsőzet megszűnt, helyesebben rézsüs ponk alakjában haladt a kripta nyílásáig. A kort, a melyből ez a nagyon is primitívus lépcső származik, eldönteni nem lehet, mert hiszen igaz ugyan, hogy a XV. századbeli kripta felé halad, de említettem, hogy e kripta helyén későbbi temetkezéseket is találtunk, a melyekről később lesz szó.

A kitisztogatás munkálatai közben a templom apsisának keleti falától nyugat felé 230 czm-re 41. czm. mélyen a czement padozat alatt 85 czm. magas derék szögű parallelogramma idomu falazatot tártam ki, a melynek a szélessége 40 czm., a hossza mjntegy 82, de látszott, hogy sem a szélesség, sem a hosszúság nem adja pontosan az eredeti méreteket, hanem azokból valami hibázik. Hogy mennyi, azt megállapítani nem lehet. E falazat egész pontosan az apsis közepén foglalt helyet. Tégláinak méretei, a melyekből épült, meglehetősen vegyesek. Volt közöttük olyan, a melynek a hossza 30, a szélessége 14, a vastagsága 6 czm. volt. Más téglák hossza 26, szélessége 12, vastagsága 5 czm. A harmadik fajta hosszúsága 28, szélessége 14, vastagsága 4 czm. volt.

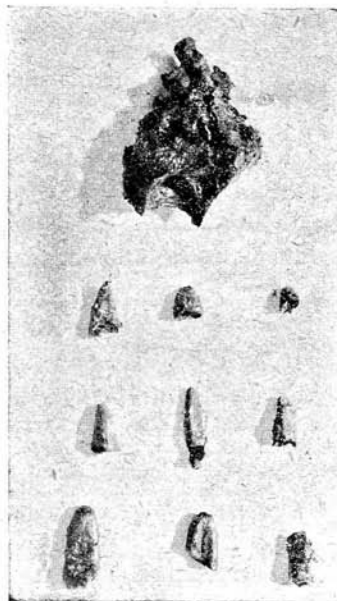
A két utóbbi fajtának hosszúsági és szélességi méretei a Hunyadiak korára vallanak, sőt a 30 czm. hosszú darabnak a szélessége is a korábbi

9. sz.

14 czm-t adja csak, azonban vastagsága és hossza már eltér. A hely, a melyen a falazatot találtuk, megfelel egy főoltár *mensaja* talapzatának és miután a templomnak valószínűleg a reformáció óta oltára nem volt, csak egy XV. századbeli oltár helyére gondolhatunk, a mely esetben csak az e század tégláinak méreteitől eltérő hosszúságú és vastagságú egy pár téglá a zavaró jelenség.

Áttérve már most magukra a talált sírokra: *Az első szelvényben*, a mely természetesen még a templom hajójába esik, a diadalív pillérjének külső vonalától 240 czm-re, az északi faltól pedig déli irányban 230 czm-re, 79 czm. mélységben egy emberi csontvázról származó szárcsopót találtunk.

10. sz.

A második szelvényben szintén a templom hajójában, egy csontváz feküdt, melynek lábszárait a medence alatt többször levágták. Feje nyugaton feküdt, tehát keletre nézett. Olyan vonás ez, melyet hazai temetkezéseinkben egészen a XIV. századig változatlanul észlelünk. Világos, hogy a csontvázról hiányzó részeket későbbi temetkezés alkalmával a sír készítésekor metszették le az óval és akkor hányták el azokat. E csontváz feje 118 czm. mélyen feküdt, míg maga a törzs 137 czm. mélyen nyomult. A medence alatt fakorhadványokat és e tájon árpádkori cserépedényből származó két töredéket leltünk, a mi világosan a mellett szólott, hogy bolygatással állunk szemben. Az árpádkori edénycserép u. i. bizonyára valamely árpádkori temetkezésből származott, a mely temetkezést későbbi temetkezések alkalmával pusztíthatták el és akkor kellett tönkremennie annak az árpádkori

edénynek is, a melynek maradványai az ásatások alkalmával megtalált cseréprészletek voltak.

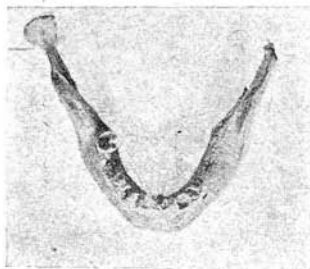
Ez a körülmény mindenesetre arra a föltevésre adott okot, hogy a templomnak árpádkori eredetét tételezzük föl és arra gondoljunk, a mi Erdélyben szinte szabály, hogy t. i. a templomnak hajója még az Árpádok korából ered és csúcsíves izlésű apsisa származik csak a Hunyadiak korából. Ennek folytán az ásatások menete alatt gondosan ügyeltünk arra, ha vajjon nem kerül-e elő a templomnak eredetileg kisebb méretű, félkörű apsisa. Azonban a szentély egész területén ilyen megállapításra alkalmunk nem volt. Lehet, hogy a templom tervbe vett

restaurálása alatt a falszerkezetek átvizsgálása valami támpontot nyújtott erre a feltevésre, mert hiszen román izlésű templomaink falszerkezete lényegesen eltér a csúcsíves izlés korában használt és főntebb már jellemzett falszerkezettől. A restaurálás adatai azonban előttem teljességgel ismeretlenek.

A *harmadik szelvényben* szintén a templom hajójában, a diadalív pillérjeinek külső vonalától 200 czm-re, a hajó északi falától délre 280 czm. távolságra 176 czm. mélyen bolygatatlan fekvésben lévő egy czombkonczot, a hozzátartozó szárcapocs, sípcsont és lábcsontokkal együtt kaptunk olyan temetkezésből, a melynek koponyája a föllelt részletek fekvéséből ítélve, a megbolygatás előtt szintén nyugaton fekhett, azaz keletre nézett.

A *negyedik szelvényben*, a mint már említettem, a szentély keleti falától 685 czm-re, ugyanannak északi falától délre 127 czm. távolságban 320 czm. mélyen találtuk az első bolygatatlan temetkezést és pedig egy gyermekét, fakoporsóban. A koporsó teljesen összelapult, minek következtében a koponya darabokra tört. A koporsó eredetileg szövettel volt áthúzva, a mely szövethúzatot csillag és kerek pityke fejű szegekkel szegeztek a koporsóra. A kerek pityke alakú szegek egy példájának képét mutatja a 22. sz. kép közepén lévő alsó szegnek a képe. A gyermek mellén ezüst gombkötő zsinórból való gomblyukak maradványait és kilencz darab sodronyzománczos ezüstgombot leltünk, a melynek képét 6. sz. képünk mutatja fentt, a néző szempontjából jobbra. Fején aranyszál, a csipő táján pedig paszomántmaradványok, a melyek azonban semmi jellegzeteset nem mutattak, mert hiszen a vizes talajban teljesen elmállott a ruházat, a melyhez tartoztak. A koporsószegek alakja a XVIII. sz-ra vallott. A sodronyzománczos gombok még mindenesetre a XVII. sz-ból erednek, ezek azonban a sír korát nem döntik el, mert e tekintetben még a legkésőbbi darab a kormeghatározó, ebben az esetben tehát a XVIII. sz. stílusát mutató díszszegek, a melyek a koporsó szövétét fogták le.

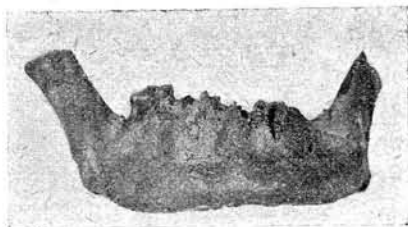

11. sz.

Az *ötödik szelvényben* szintén a szentélyben, közvetlen a most leírt temetkezés alatt 340 czm. mélyen szintén egy gyermek bolygatatlan temetkezése került elő fakoporsóban. Ennek is, mint az előbbinek, nyugaton feküdt a feje. Sírmellékletül gombkötő mívű gombokat kaptunk pusztán, a melyeknek képét nagyobb méretben 6. sz. képünk mutatja fentt, a néző szempontjából balra. A sírban lelt mind a tíz gombot, valamint az ugyanott előkerült paszomántszalag, szőrmerészlet és gomolyban álló paszomántmaradványokat mutatja 7. sz. képünk.

E sír alján körülfutó fagerendákat leltünk világos bizonyítékául annak, hogy tölgyfadeszkákból épített sírbolttal van dolgunk, a melynek ezek a körülfutó gerendák az alaprajzát szolgáltatták. A XVII. és XVIII. században az e fajta sírboltépítés nagyon gyakori. Joggal vagy jog nélkül padmalyos sírnek hívják ezeket és leletünk arról szól, hogy e sírbolt forma a mondott századokban Gernyeszegen is divatozott. Minthogy e sír az előbb leírt sír alatt feküdt, azt mindenesetre megelőzi, bár ha nagy különbség a kettő között alig lehet, úgy, hogy jól-lehet a talált gombkötőmívű gombok kor tekintetében eléggé ruganyos dolgok, ezt a temetkezést sem tehetjük a XVII. század végénél, illetve a XVIII. század első évtizedeinél régiebb korba.

A mélység, a melyben találtuk, magyarázatot lel abban, hogy éppen a XVIII. és XIX. században emelték, mint azt a padozatoknál láttuk, a templompadló niveljét.

12. sz.

A hatodik és hetedik szelvényben szintén a szentélyben a téglasírbolt falától délnyugatra egymás mellett két gyermek bolygatatlan temetkezése került elő fakoporsóban, még pedig a szentély keleti falától 650, annak északi falától délre 260 czm. távolságban, 298 czm. mélyen. Mellékleteik nem voltak. Érdekes azonban, hogy e síroktól kelet felé

144 czm-re a sírok mélységével egy nivelben dél-északi irányban fekvő egy fagerenda került elő. A gerenda hossza olyan volt, hogy átért a most említett két gyermek sír egész szélességében is. Ezt a gerendát sem tekinthetjük másnak, mint a már említett padmalyos temetkezés maradványának.

Ugyancsak a hetedik szelvényben a szentély területén, annak keleti falától 70, északi egyenes falától 270 czm-re, 298 czm. mélyen ismét két gyermek sír került elő minden melléklet nélkül.

A nyolczadik szelvény már a templom hajójába esett. Itt a diadalív pillérjeinek vonalától nyugatra 475 czm-re, a hajó északi falától délre 393 czm. távolságban, 136 czm. mélyen két lábhoz tartozó lábfej, lábujjak, czombkonczok és sípcsontok voltak bolygatatlan fekvésben.

A kilencedik szelvény éppen úgy, mint az összes többi következő, már szintén a templom hajójába esett. Itt a diadalív pillérei-nek vonalától nyugatra 475, a hajó északi falától délre 505 czm. távolságban, 140 czm. mélységben került elő egy másodlagos helyen levő czombkoncz.

A tízedik szelvényben a diadalív pillérei-nek vonalától nyugatra

395, az északi faltól délre 98 czm-re, 136 czm. mélyen egy faczölöpöt találtunk és e mellett egy bordát.

A *tizenegyedik szelvényben* a diadalív pillérjeinek vonalától nyugatra 475 czm-re, az északi faltól délre 475 czm. távolságban, 157 czm. mélyen felkarcsontok kerültek elő.

A *tizenkettedik szelvényben* a nyolczadik és tizenharmadik szelvény leletei között a nyolczadiktól északra, de vele egy vonalban 25 czm.-nyire, 140 czm. mélyen egy nyakcsigolya került elő.

A *tizenharmadik szelvényben* a nyolczadik szelvény leletétől északra egyenes vonalban 38 czm-re, 186 czm. mélyen egy bordacsontot leltünk.

A *tizennegyedik szelvényben* a kilenczedik szelvény leletétől északra 30 czm-re, 206 czm. mélyen lábközépcsontokat.

A *tizenötödik szelvényben* a tizennegyedik és tizenegyedik szelvény leletei között a XIV-ik szelvény leletétől északra 30 czm-re, 225 czm. mélyen egy lábközépcsontot.

A *tizenhatodik szelvényben* a tizenegyedik szelvény leletének vonala alatt 187 czm. mélyen egy jobbláb lábcsontjait.

13. sz.

A *tizenhetedik szelvényben* a diadalív pilléreinek vonalától nyugatra 365 czm-re, a hajó északi falától délre 158 czm. távolságra, 200 czm. mélyen egy koponya falcsont töredékeit.

A *tizennyolczadik szelvényben* a diadalív pilléreinek vonalától nyugatra 441 czm-re, a hajó északi falától délre 190 czm. távolságra, 210 czm. mélyen egy szárcapocstöredék.

A *tizenkilenczedik szelvényben* a diadalív pilléreinek vonalától nyugatra 385 czm-re, a hajó északi falától délre 195 czm. távolságban, 270 czm. mélyen két szárcapocs, felkarcsonttöredékek és egy csigolya.

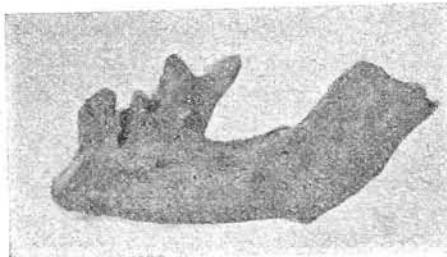
A *huszadik szelvényben* a diadalív pilléreinek vonalától nyugatra 675 czm-re, a hajó északi falától délre 161 czm. távolságban, 100 czm. mélyen egy gyermekcsontvázból származó koponya és bordák.

A *huszonegyedik szelvényben* a diadalív pilléreinek vonalától nyugatra 475 czm-re, a hajó északi falától délre 393 czm. távolságban, 131 czm. mélyen bolygatott csontvázrészek, csigolyák, medence, kézujjak nyugatra folytatódva.

A *huszonkettedik szelvényben* a diadalív pilléreinek nyugati vonalától nyugatra 660 czm-re, a hajó északi falától délre 320 czm. távolságban, 165 czm. mélyen két sípcsont és egyéb csonttöredékek.

A huszonharmadik szelvényben már a betonpadozat alatt 42 czm. mélységben megtaláltuk a fenntebb már ismertetett legfelső 31—32 czm. méretű koczkaalakú téglából készült padlózatot, azonban ez a padlózat a déli faltól indulva, mindössze csak mintegy féltéglányi széles sávon maradt meg 42 czm. mélységben. Azon túl e padozat süllyedni kezdett, még pedig úgy, hogy előbb 43, majd 47, majd 49, majd 55, majd 64 czm. mélységbe süllyedt és e süllyedés hossza a déli faltól kitett 118 czm-t. Ettől kezdve 168 czm. Hosszúságban még megvolt, még pedig egyenletes nivóban, de e nivó 64 czm. mélységet mutatott. E sajátságos jelenség okát kutatva, e szelvénynek árkát végigvittem a hajó egész szélességében és azt találtam, hogy a déli faltól északra 330 czm. távolságban minden szabálytalanság megszűnik és fölülről lefelé a következő szelvényt nyertem:

14. sz.

- 9 czm. mélységig beton,
- 20 czm. mélységig kavicsöltés,
- 5 czm. mélységig négyszegletes téglapadozat,
- 4 czm. mélységig szürke vakolat-réteg,
- 8 czm. mélységig téglatörmelék,
- 4 czm. mélységig agyag,
- 13 czm. mélységig fekete kevert föld, benne szerves maradványok és egy őrlő koponyája, 2 drb téglá

(hosszuk 30 czm., szélességük 16 cm., vastagságuk 6·5 czm.),

- 4 czm. mélységig szürke homok,
- 4 czm. mélységig XV. sz-beli padló olyan téglákból, melyeknek hossza 28 czm., szélessége 14·2 czm., vastagsága 3·5 czm.,
- 90 czm. mélységig humusz, e felett egy pár őskori cserép,
- 90 czm. mélységig sárga agyag, ez alatt marosi kavics.

Megjegyzem, hogy ezt a rétegzést az egész árok hosszában nem találtam meg mindenütt egészen érintetlenül. Megtaláltam egészen érintetlenül a déli faltól észak felé 330 czm. távolságon túl, de csak mintegy 25 czm. széles sávon, a mely függőlegesen lefelé haladt, továbbá közvetlenül az északi fal mellett, mintegy 50 czm. szélességben. A többi helyeken a sárga agyag felett 180 czm. magasságban kevert fekete földet találtam, a melyben, a mint később kiderült, szintén temetkezések voltak.

Ez a munka megmutatta, hogy a legfelső négyszegletes téglákból álló padlózatnak lesüllyedését az okozta, hogy alatta padmalysírnak kell lennie, a melynek felső gerendamenyezete beroskadt. Ennek következtében azon a helyen, a melyen az árok keresztmetszete mintegy 330 czm. hosszúságban homokos agyagot mutatott, egy szelvény helyet két

szelvényt vettünk és ezt az egészet takartuk ki kelet-nyugati irányban.

Alig kezdtünk meg ezt a munkát, azonnal láttuk, hogy teljesen egységes területtel van dolgunk, a mely a végén a diadalív pillérjeinek vonalától nyugatra 405 czm-re, a hajó északi falától délre 98 czm-re kezdődve, keleti-nyugati irányban 270, észak-déli irányban pedig 214 czm. hosszú. Ez az egységes terület 325 czm. mélységben két érintetlen temetkezést tartalmazott, melyek közül mind a kettő észak-déli irányban úgy feküdt, hogy a lábak északon feküdtek, az arcznak tehát északra kellett néznie.

E terület északkeleti végén egy erős földbe mélyített függélyes gerenda maradványaira leltünk, a tölgyfadeszkák-ból épített ú. n. padmalysír egyik sarokoszlopára. E padmalysírnak felső födél-deszkázatát persze teljesen korhadt állapotban közvetlenül a koporsók felett kaptuk meg, annak világos bizonyítékául, hogy ez a fedél leszakadt, a mit különben a fölötte lévő téglapadozat besülyedése is jelzett már.

A sír keleti végében egy férfi, a nyugati végében pedig egy nő temetkezését találtuk, a melyeknek átvizsgálása után kétségbevonhatatlanul kiderült, hogy a férfi *Teleki Mihály*, a nő pedig az ő felsége, *Vér Judit* földi maradványa.

Első sorban a férficsontváz kibontásához fogtunk és pedig a rendszeres eljárás módján, a lábszáraknál kezdtünk meg a munkát. A lábfej összes csontjai nem kerültek meg és ennek sokféle oka lehet. Legvalószínűbb azonban, hogy a vizes talajban az apró csontok teljesen tönkrementek. Fontosabb azonban az körülmény, hogy a lábakat nem kaptuk a fekvés és kinyújtogatás adta természetes helyzetben, hanem a lábszárak és a czombkonczok helyzete elliptikus vonalat írt le. (8. sz. kép.) A derék táján keskeny szalag-részleteit találtuk, a bordák felett pedig, a deréktől elkezdve egészen a nyakig, 21 gombkötőmívű zsinörgomblyukat és ugyanannyi gombkötőmívű zsinörgombot találtunk. (9. sz. kép a néző szempontjából a jobb oldalon.)

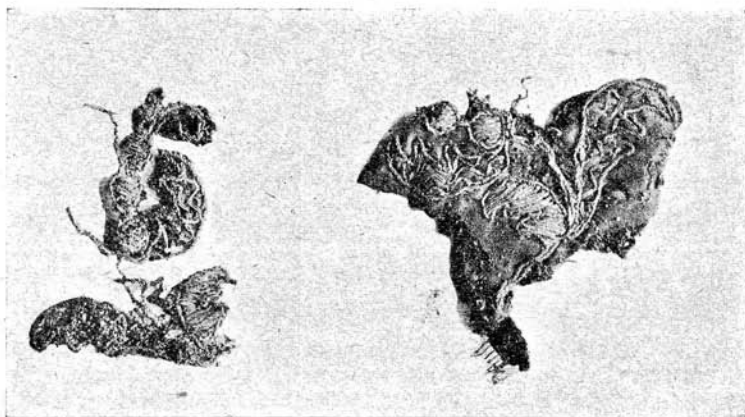
Ezen kívül a csontváz jobboldalán gombkötőmívű zsinór rész-

15. sz.

letei kerültek elő, a melyeket abban a helyzetben, a melyben a találás alkalmával feküdtek, 9. sz. képünk mutat a néző szempontjából a baloldalon.

Egyéb sírmellékletet ez a sír nem tartalmazott. Volt azonban egyéb jellemző jelensége. Nevezetesen az, hogy a koponya helyén egyebet, mint a felső állkapocsból származó egy töredéket, ezen kívül az alsó állkapocsból származó 9 darab fogtövet (10. sz. kép) és magát az alsó állkapcsot teljesen a fogak nélkül, mindössze egyetlen fognak a tövével, nem kaptunk. Az állkapcsot fölülről való nézetben 11., szemközti nézetben 12., jobboldali nézetben 13. és baloldali nézetben 14. sz. képünk mutatja.

16. sz.

Ezekből a képekből mindenki már laikus szemmel is meggyőződhetik arról, hogy az elhunyt, a kinek földi maradványaival itt dolgozunk van, teljesen fogatlan volt életben, mert az a 9 darab roncs, a melyet 10. sz. képünk mutat, továbbá az a 4 roncs, a mely u. a. képünk felső részén a felső állkapocstöredékben látszik és végül az az egy roncs, a melyet legjobban a 13. képünkön lévő nézetben az alsó állkapocsban látunk, fogsornak valóban nem nevezhető. Erre a koponyára föltétlenül ráillik Csereinek az az adata, hogy Teleki Mihály holttestét a zernesti ütközet után következő napon Teleki titkárja csak úgy ismerhette föl, hogy ujját a szájába dugván, meggyőződött fogainak teljes hiányáról.

De nemcsak ez illett rá. Ráillet az a körülmény is, hogy a fej-rész tökéletesen össze volt kaszabolva. Teleki Mihály mindenesetre e fejsebek következtében veszítette el életét. Hiszen csak így érthető, hogy

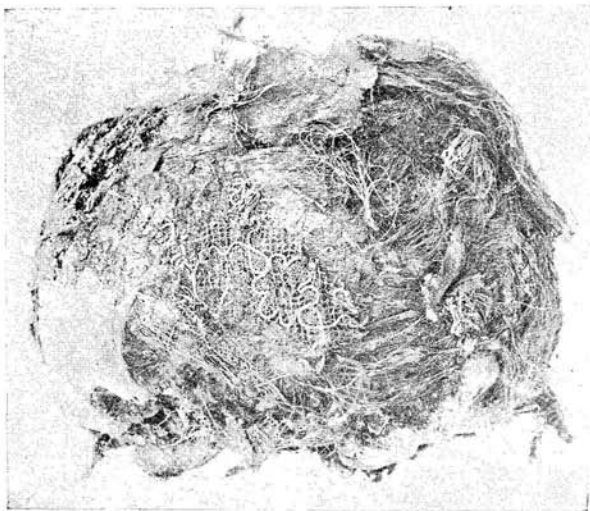

a koponya felső része teljesen hiányzott. Ebből a részből mindössze a felső állkapocs egy része került meg.

Rávallott a Teleki elestére vonatkozó adatokra az a körülmény is, hogy semmiféle jellemző ruharészletre, vagy különösen pecsétgyűrűre nem akadunk. Hiszen egykorú tudósításokból — mint fentebb láttuk — bőven ismerjük azt a körülményt, hogy a törökök teljesen megfosztották és hogy közönséges fakoporsóba tették és csak Thököly adatott rá valamelyes ruhát.

De jellemző volt maga a csontváz fekvése is, a melyet híven mutat a 8. sz. képünk.

Rendesen kinyújtóztatott férfi csontváz lábszárai és kezei mindig (ha t. i. a kezek nincsenek keresztbe téve, hanem oldalt fektetve) majdnem párhuzamosan haladnak egymással. Helyesebben a férfi csontváz lábainak helyzete az egyenszárú háromszög alakjához közeledik. Női csontváznál a sokkal szélesebb medence folytán a

17. sz.

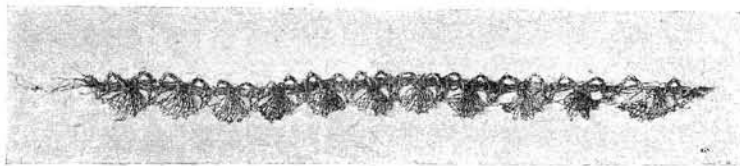
helyzet más, mert ott a czombkonczok helyzete adja ki az egyenszárú háromszöget, míg a lábszárak csaknem párhuzamosan haladnak.

Azt a trápéz alakot, a melyet az idézett képünk mutat, férfi csontváznál, a melyről itt a kicsiny medenczéket számbavéve, kétségtelenül szó van, a rendes körülmények között történt temetkezés semmiképpen sem igazolja. Messze vinne, ha meg akarnám magyarázni, hogy a rendestől eltérő ezen helyzetet, a mely különben a karoknál is mutatkozik, mi okozhatta, hiszen annak sok oka lehet. Émlíthetem a merevedést, a mely a csatatéren elhullottnál a rendes kinyújtóztatás nélkül, tehát esetleg felhúzott lábszárakkal ment végbe. Miután pedig a holttestet csak másnap tették koporsóba, ez a merevedés akkor még tarthatott és ez is indokolhatja ezt a sajátságos és a rendestől eltérő helyzetet. De ha tekintetbe vesszük azt, hogy a halál beállta utáni merevedés bizonyos idő múlva megszűnik, úgy számba kell venni Czegei Vass György és Lászlónak 1659—1703-ig terjedő naplójában foglalt azon adatot, hogy

augusztus 22-én is megmosták a holttestet, azonkívül augusztus 23-án Fogarasban Bethlen Gergely ismét szépen megmosogatta és új, tisztességes koporsót csináltatott neki. Ez az adat mindenesetre arra mutat, hogy többszörös bolygatással van dolgunk, tehát a rendestől eltérő helyzet a merevedés elmulta után is keletkezhetett az újabb megmosogatás alkalmával, a mikor semmi esetre sem ravatalra való kiterítéséről, hanem a koporsóban való elhelyezéséről volt szó, olyan holttestnek, a mely nemcsak a fejen, hanem a test egyéb részein is nyert sebektől szomorú állapotban volt.

Mindezeket tekintetbe véve, alig lehetett kétségünk, hogy Teleki Mihály holttestével állunk szemben. De ha lett volna, akkor is megszűnt volna a további tapasztalatok folyamán, a melyeket a sírboltban elhelyezett másik holttest átkutatása közben nyertünk. E csontváz helyzetét a felfedezés és kitakarítás pillanatában felvett képünk mutatja (15. kép).

E csontváz két keze mellén keresztbe tevődött, a lábszárak helyzete és a medencze szélessége kétségtelenül megállapítja, hogy női temet-

18. sz.

kezéssel van dolgunk. Talán fölösleges említenem, de mégsem hagyom el a dolog fontossága következtében, hogy a kitakarás munkáját itt is a lábszáraknál kezdtük meg, de az apró részletekkel nem kívánok most foglalkozni, mert hisz azok a dolog lényegére nem tartoznak. Fontos maga az eredmény.

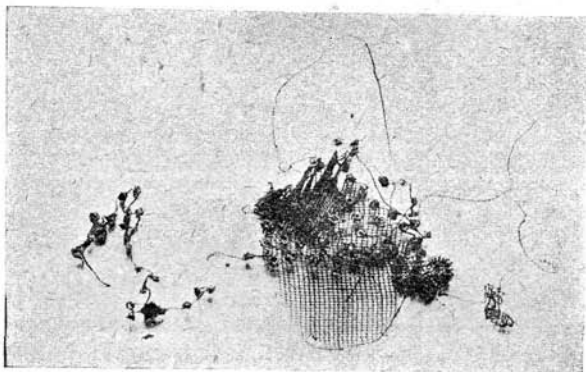
E temetkezésnél a koponya felett, attól mintegy 8—10 czm. magasságban himzett selyemrészleteket lertünk. E részletekből 16. sz. képünkön mutatok be 3 darabot. E darabokon a selyemhimzés mintája kétségtelenül barokk stílizálású levélmustrát mutat, a melynek kormeghatározása már a rajz szerint is könnyű, hiszen már ennek stílusa is kétségtelenül a XVII. század végére, illetve a XVIII. század elejére utal. De ennél pontosabb adatot is tudunk. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tára őrzi Szilvássy Bálintnak himzett tarsolyát, a kit Bethlen Farkas, Mikes Kelemen és Enyedí Pál társaságában küldött Konstantinápolyba követ-ségbe Apafi Mihály fejedelem, hogy ott Béldi Pálnak, Csáki Lászlónak, Damokos Tamásnak, Apor Lázárnak, Kálnoky Bálintnak, Paskó Kristófnak és Belényi Zsigmondnak 1679-ben megkezdett akcióját ellensúlyozza.

Szilvássy Bálintnak a tarsolya olyan selyemhímzéssel van borítva, a mely mustra és kivitel tekintetében a most említett hímzéssel egyezik.

E hímzésrészleteknek helyzete semmi kétséget sem hagy fenn aziránt, hogy hímzett selyem párnának, vagy párnáknak a maradványai, mert a XVII. században, sőt a XVIII-ban is két párnának a fej alá tétele volt szokásos.

A koponya arcai részén kevésbbé észrevehetőleg látszottak egy csipkekendő nyomai, a minthogy ezen a részen csakugyan azt is lehetett várnunk, hiszen XVII—XVIII századbéli ruházattal kellett, hogy dolgunk legyen, ha az első temetkezés, a melyet Teleki Mihályénak tartottunk, valóban az övé volt, még pedig nem u. n. viselő ruháról, hanem vagy ünneplő, vagy díszöltözetről. Ennek az öltözetnek a férjezett nőknél fontos része volt a patyolatból készült homlokelső, melyet gyöngyökkel díszítettek és

a fődél, a melyet hátul viseltek, és a mely aranyos szélű volt islógos és gyöngyös díszítéssel. Várhattunk főkötőt is, de várhattuk azt is, hogy sem homlokelsővel, sem fedéllel, sem főkötővel nem találkozzunk, hanem egyszerűen azzal a fejre való keszkenővel, vagy másként patyolattal, a melynek végeit az áll

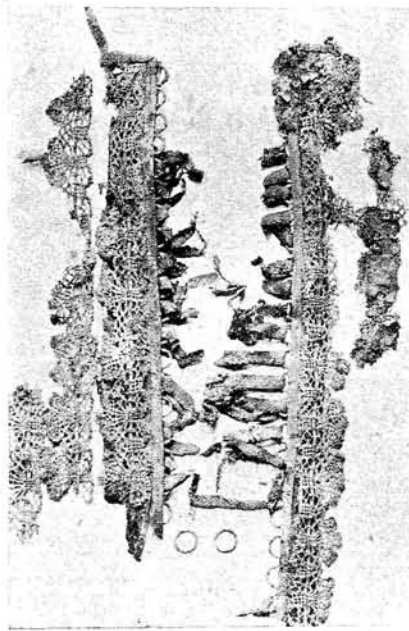

19. sz.

alatt keresztbe téve a vállakon hátracsapták. Ennek a széle is díszítve szokott lenni lánczos, vagy csipkés díszítéssel, de díszítették néha az egész területét is.

Mikor a koponyát felemeltük, azonnal tisztába jöttünk azzal, hogy itt csakúgyan ezzel a fejre való kendővel van dolgunk. 17. sz. képünk mutatja a koponyának a hátsó részét és ezen a részen egészen világosan látszik egy háló-szövetkendő maradványa, a melyen aranyszállal húzott XVII. századbéli mintájú leveles díszítések vannak. Hogy ez a részlet csakugyan olyan fejkendőből maradt meg, a minőről beszéltünk, azt mutatja először az a körülmény, hogy a háló-szövetnek folytatását megkaptuk a nyakcsigolya alatt is, sőt ezen a részen, továbbá elől az áll alatt, kerültek elő olyan vékony csipkerészletek, a melyeknek példáját 18. sz. rajzunk mutatja és a melyek, helyzetöket tekintve, kétségen kívül a fejre való keszkenő szélének csipkés díszítéséből valók.

A mell tájáról sikerült megmenteni azokat a részleteket, a melyeket 19. sz. rajzunk mutat. Ez a szövetrészlet fátyolszövet, a mely apró fémgöngyös mintával volt díszítve. Ez a részlet semmiesetre sem származhatott az alsó ingből, a mely vékony vászonból szokott készülni, de göngyös díszítése sohase volt. Ez csakis a felső ingből való részlet lehet, a melyet régi nevén felímegnek hívtak, mert ez a ruhadarab készült fátyolból is, sőt néha arany- és ezüstsálakból is és ezt a XVI. század első felében a kivágott derekú ruhákon tényleg már díszítették is.

20. sz.

Úgy lehet, hogy ez lehetett a kivágott derekakhoz használt kebeles üng.

Következő leletünk az egész mellen végigfutó *ruhaderékrészlet* volt, melynek képét 20. sz. képünk mutatja. Ennek szövete kamuka volt, tehát mindenesetre ünneplő ruhával van dolgunk. Az elejét háromsoros aranycsipke díszítette és elől selyemszalaggal volt összefűzve azoknak a jellemző kapsoknak a segítségével, a melyeknek formáját szintén a 20. számú képünk mutatja és a melyek közül a nősténykapsok a jobb-, a himkapsok pedig a balsonon foglaltak helyet.

Ennek a deréknek további díszítéséről nem szólhatunk, valamint nem kaptunk adatokat arra sem, hogy az ümögnek vagy ingvállnak szűk, vagy bő ujjai voltak-e?

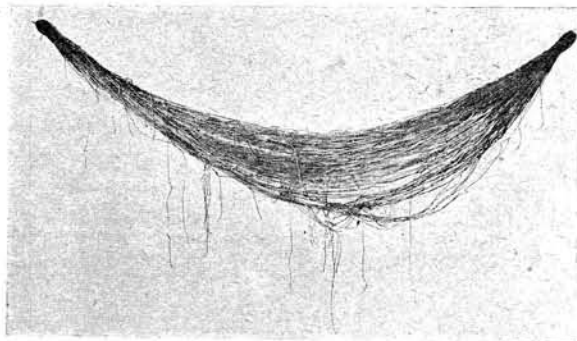
Éppen olyan kevésbé szólhatunk arról, hogy milyen szabása volt a szoknyának, mert annak szövete teljesen tönkrement, ellenben egészen jól hozzávethetünk ennek formája tekintetében azoknak a megfigyeléseknek az alapján, a melyeket az alsó testrészekben fölfedezett aranycsipkék tekintetében tettünk.

Mielőtt azonban e csipkékről szólanánk, szükséges, hogy elmondjuk, hogy a derék tájon zsinórvet találtunk; még pedig aranyfonálból, laposra verve, gombkötő műben. Ezt az övet 21. sz. rajzunk mutatja. Ilyen övet csak a magyaros vállhoz viseltek és így az erdélyi XVII. századbéli viséletnek volt az igen jellemző darabja.

A mi már most a csipkéken tett megfigyeléseket illeti, kétféle aranycsipkét találunk. Az egyiknek részleteiből 22. és 23. sz. képünk mutat jel-

lemző példákat. Ezt a csipkét már az övtől elkezdve, sőt még az alatt is találtam, még pedig úgy, hogy mindenütt a két oldalon haladt. Keresztbe csak közvetlenül a lábszárak alján ment úgy, hogy olyan csonkított háromszögalakú területet zárt be, a melynek a csúcsa még nagyon messze van. Ezt a megfigyelésemet csakis azzal magyarázhattam meg, hogy *köténynek* a szegélyére letem. Ezt a föltevésemet megerősítette még az a körülmény, hogy az ezen csipkétől bezárt területen két helyütt aranyhímzésrészleteket találtam, a melyekből 24. sz. rajzunkon mutatok be annyit, a mennyit megmenteni sikerült. Azoknak a nagy kötényeknek a divatja, a melyekhez bemutatott csipkék, mint segélydíszítés járulnak és a melyeknek egész területét, hogyha azok fátolszövetből készültek, aranyhímzés borította, a XVII. század vége és a XVIII. század elején volt és így semmi kétség nem lehet, hogy a most bemutatott részletek egy ilyen kötényből származnak. — A most jelzett hímzések és csipkék alatt azonban a lábtőtől számítva mintegy kétharmad magasságban nagy tömeget találtam azoknak az aranycsipkéknek, a melyekből 25., 26., 27., 28. és 29. sz. képeinken mutatok be jellemző részleteket, megjegyezvén, hogy a 29. sz. képen bemutatott részeket közvetlenül a lábtő felett és pedig az alsó csipkézettel lefelé fordítva, mindig vízszintesen haladó vonalban találtam. A ki ismeri Thököly Évának, gróf Eszterházy Pálnének menyasszonyi ruháját,⁹ a mely 1672-ből származik s a melyet a herczeg Eszterházy-család fraknoi kincstárában őriznek, annak nem lehet kétsége, hogy ezek a csipkék egy olyan szoknyának díszítései, a minő a most említett Thököly Éva-féle szoknya.

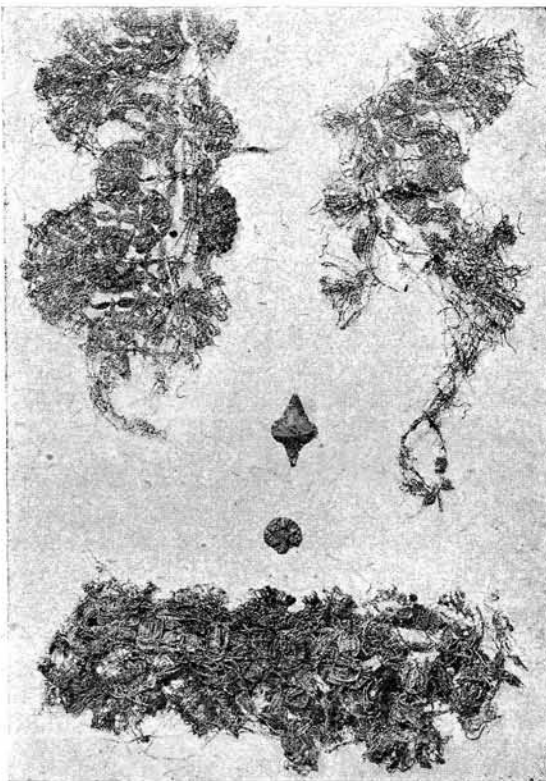
21. sz.

E sír szolgáltatott még két aranyfüggőt, a mely farkába harapó kigyót mutat és a mely fekete opakzománczsal van díszítve. Ezeket a függőket a koponya csecsnyúlványai alatt fedeztem fel jobbról és balról. A ki ismeri az erdélyi érmeket, az tudja, hogy milyen kedvelt motívum azokon a XVI. és XVII. században a farkába harapó kigyó és azt is tudja, hogy az erdélyi érmek vésői nem tulajdonképpeni éremvésők, hanem ötvösök voltak. Nem csodálkozik tehát e függőpár alakján, a

⁹ Nagy Géza, Magyar viseletek története, 64. tábla. 3. sz.

melyet a rajta levő opak fekete zománcz használata mindenesetre a XVII. század végére, sőt még inkább a XVIII-nak elejére utal.

Ha mindazokat, a miket elmondottam, figyelmesen tekintetbe vesszük, akkor nem nehéz pontosan meghatározni a kort és a társadalmi osztályt, a melyből az elhunyt, a kinek temetkezésével dolgom volt, származott. Kor tekintetében mindenesetre fontos, hogy az összes himzésrészlet, a mi e sírban előfordul, a lehető legnagyobb pontossággal

22. sz.

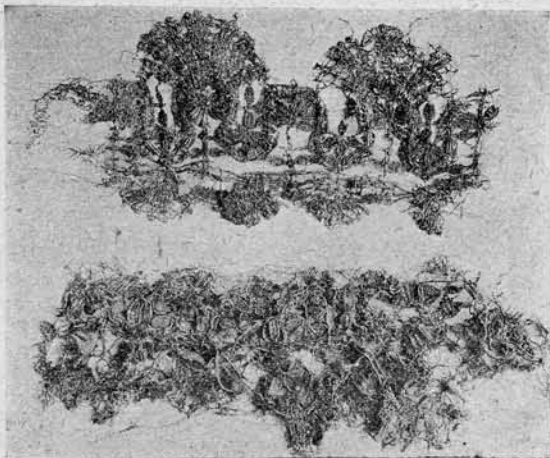
volt datálható a XVII. sz. végére. A mi az arany-csipkéket illeti, kormeghatározás tekintetében ott sincs semmi nehézség, mert hiszen az összes csipkeanyag arany- és ezüst fonalakkól készült csipke, a mely az anyag természetéből folyólag vert csipke. Az arany- és ezüstfonalak merev természete hozza magával azt a sűrű mustrás feldolgozást, a mely a bemutatott összes csipkemintákon, mint jelleg, megállapítható és a mely világosan szól arról is, hogy olyan korról állunk szemben, a melyben a csipkekészítés megszűnt nagy általánosságban háziiparként szerepelni és átment az ipar kezébe, különösen pedig az arany és ezüst csipkekészítést tekintve, a paszomántosok és gombkészítők kezébe jutott. Ez a kor is a XVII. század második felét és a XVIII. század elejét jelzi, emellett azonban a csipkének határozottan barokk rajza ugyanezen korról szól a legnagyobb határozottsággal.

Ezen momentumok mellett, ha már most meg akarjuk eleveníteni a képet, hivatkozunk Rákóczi Lászlónénak 1663-ból származó képére, a mely az elhunyt úrasszonyt ravatalán ábrázolja (l. a 30. sz. képet).

Gróf Bánffy Erzsébet volt Rákóczi László uramnak a felesége,

erdélyi leány. A képen mindenekelőtt a himzett párnák vonják magukra figyelmünket. E himzés mintái élénken emlékeztetnek azokra a részletekre, a melyek a gernyeszegi sírbolt most tárgyalt női temetkezésének himzés- és csipkemintáiból ismerünk. Az úrasszonyt itt is fejrevaló keszkenőben látjuk kiterítve, bő ujjú ingvállban, füzös derékban, aranycsipkével díszített szoknyában, ugyanilyen csipkével díszített és himzett kötényben. Hogy a szoknyán látható minták himzések-e vagy a selyem szövetbe szőtt minták, azt nem dönthetjük el, de mindenesetre az utóbbi föltevés látszik valószínűnek. A ravatalán kiterített Rákóczi Lászlóné

képén hiven áll előttünk az a díszes ruházat, a melyben a gernyeszegi sírbolt úrnőjét is eltemették és ha tudjuk, hogy Teleki Mihály özvegye a XVIII. sz. elején ugyanabba a kriptába temetődött, a melyet ő maga készíttetett elhunyt férje számára, úgy — miután megállapítottuk, hogy abban a gernyeszegi kriptában, a melyben olyan férfi temetkezését találtuk, a melyre a Teleki Mihály eltemettetésére vonatkozó

23. sz.

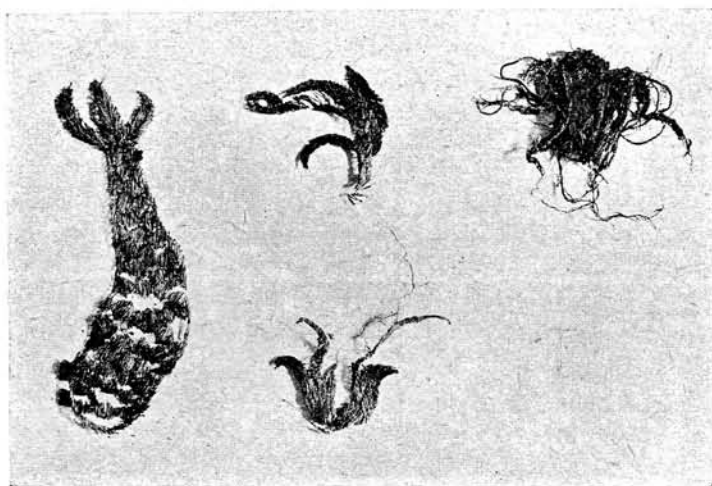
mellékes adatok mind ráillenek — bizonynal nyugodtan mondhatjuk, hogy az a női temetkezés, a melyről ilyen pontossággal volt megállapítható, hogy egy XVII. század végén vagy a XVIII. század elején elhunyt magas állású úrnő temetkezése, mindenesetre Vér Juditnak földi maradványa. Erre a sírboltra tehát ez alapon is elmondhattuk, hogy az Teleki Mihálynak és feleségének, Vér Juditnak sírja.

De hogy minden kétséget kizárjunk, fölkerestük a templomnak még többi hátralévő részeit is a végből, hogy lássuk: ha vajjon nem találunk-e még egy olyan sírboltra, a melyben egy előkelő férfi és nő temetkezése van abból az időből, a mikor előbb Teleki Mihály s később a felesége eltemették. Erről a munkáról, mielőtt beszámolnánk, már előzetesen is elmondhatjuk, hogy negatívus eredménnyel járt, mert a templom többi részében sem került elő ilyen sírbolt egyetlen egy sem. Ellenben előkerült egy olyan sír is, a melyről a legnagyobb valószínűséggel megállapítható, hogy az gróf Teleki Judit, Pongrácz Jánosné sírja, a ki gróf Teleki Mihálynak volt egyik leánya.

E folytatólágos ásatás alatt előkerült a *XXV-ik szelvényben*. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 930 czm-re, az északi faltól délre 80 czm. távolságban, 180 czm. mélyen egy sípcsont.

XXVI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 880 czm-re az északi faltól délre 260 czm. távolságban, 165 czm. mélyen egy czombkoncz.

XXVII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 880 czm-re, az északi faltól délre 150 czm. távolságban, 172 czm. mélyen egy sípcsont.

24. sz.

XXVIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 850 czm-re, az északi faltól délre 70 czm. távolságban, 170 czm. mélyen egy felkarcsont.

XXIX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 857 czm-re, az északi faltól délre 79 czm. távolságban 175 czm. mélyen egy koponya.

XXX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív nyugati vonalától nyugatra 800 czm-re, az északi faltól délre 120 czm. távolságban, 121 czm. mélyen koponyacsont töredék.

XXXI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 900 czm-re, 175 távolságban, 105 czm. mélyen egy sípcsont.

XXXII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének

nyugati vonalától nyugatra 805 czm-re, az északi faltól délre 256 czm. távolságban, 103 czm. mélyen egy felkarcsont.

XXXIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugativonalától nyugatra 850 czm-re, az északi faltól délre 120 czm. távolságban, 125 czm. mélyen egy medencze töredék.

XXXIV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 710 czm-re, az északi faltól délre 270 czm. távolságban, 115 czm. mélyen egy sípcsont.

XXXV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 950 czm-re, az északi faltól délre 195 czm. távolságban, 135 czm. mélyen egy szárkapocs.

XXXVI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 730 czm-re, az északi faltól délre 360 czm. távolságban, 143 czm. mélyen egy koponya.

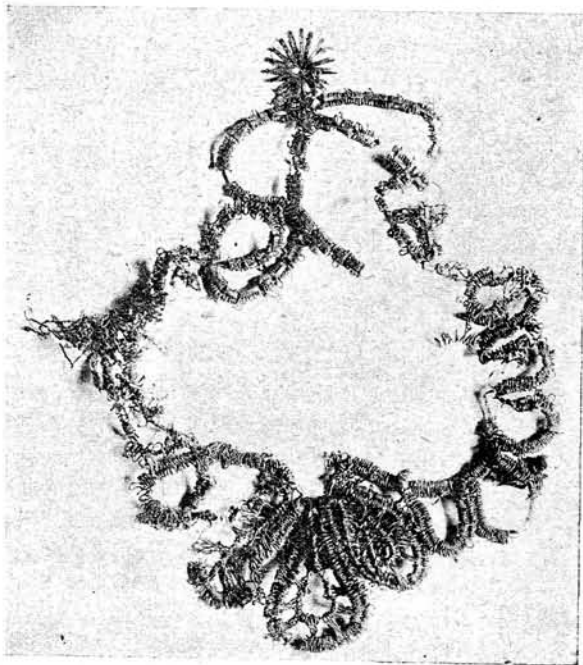
XXXVII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 960 czm-re,

az északi faltól délre 200 czm. távolságban, 147 czm. mélyen egy szárkapocs.

XXXVIII. szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 810 czm-re, az északi faltól délre 150 czm. távolságban, 147 czm. mélyen egy sípcsont, egy csipő-tarék, 2 drb ágyék csigolya.

XXXIX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 710 czm-re, az északi faltól délre 130 czm. távolságban, 163 czm. mélyen 4 sípcsont, 5 darab szárkapocs és 2 koponya egy halomban.

XL-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 660 czm-re, az északi faltól délre 330 czm.

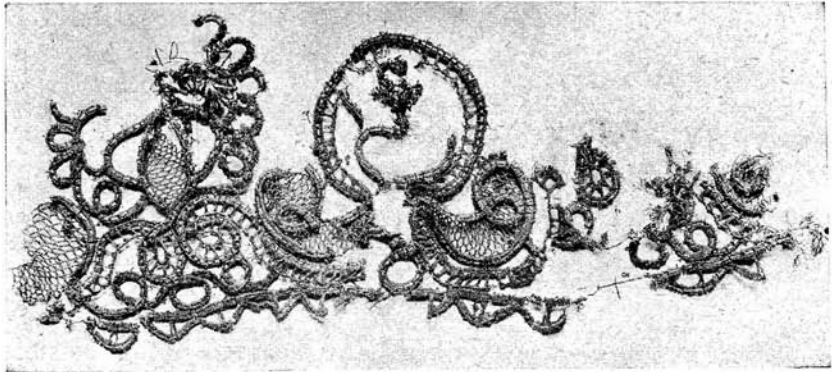
25. sz.

távolságban, 163 czm. mélyen bolygatatlan csontváz koponya nélkül, a mell táján Hunyadi Mátyás ezüst dénára.¹⁰

XXI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 790 czm-re, az északi faltól délre 516 czm. távolságban, 168 czm. mélyen bolygatatlan csontváz koporsóban, a koporsón túl egy máshonnan származó koponya.

XXII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 440 czm-re, az északi faltól délre 490 czm. távolságban, 173 czm. mélyen két lábszár csontjai bolygatatlan helyzetben.

XXIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 440 czm-re, az északi faltól délre 430 czm. távolságban, 175 czm. mélyen egy teljes csontváz.

26. sz.

XXIV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 740 czm-re, az északi faltól délre 400 czm. távolságban, 180 cm. mélyen egy medencze-csont.

XXV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 740 czm-re, az északi faltól délre 400 czm. távolságban, 220 czm. mélyen egy koponya, egy medencze és 4 felkarcsont töredék.

XXVI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 945 czm-re, az északi faltól délre 200 czm. távolságban, 173 czm. mélyen egy koponya és egy felkarcsont töredék.

XXVII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 905 czm-re, az északi faltól délre 450 czm. távolságban, 163 czm. mélyen egy szárkapocs.

¹⁰ C. N. H. 222.

XLVIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 460 czm-re, ez északi faltól délre 490 czm. távolságban, 100 czm. mélyen faszén-, üveg- és cseréptöredék.

XLIX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 650 czm-re, az északi faltól délre 400 czm. távolságban, 120 czm. mélyen bolygatatlan temetkezés, feje nyugaton.

L-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 670 czm-re, az északi faltól délre 475 czm. távolságban, 125 czm. mélyen egy szárkapocs

LI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 955 cm-re, az északi faltól délre 370 czm. távolságban, 155 czm. mélyen szórványos combkoncok, sípcsontok és szárkapcsok.

LII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 630 czm-re, az északi faltól délre 625 czm. távolságban, 200 czm. mélyen szórványos czombkonczok és egy keresztcsont.

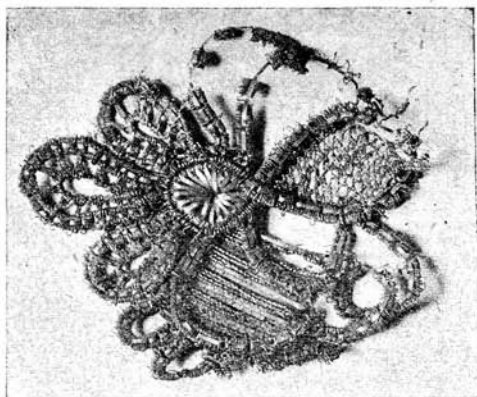
LIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 715 czm-re, az északi faltól 490 czm. távolságban, 275 czm. mélyen egy koponya.

LIV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 715 czm-re, az északi faltól délre 590 czm. távolságban, 275 czm. mélyen egy koponya- és egy medence csont.

LV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 720 czm-re, az északi faltól délre 258 czm. távolságban, 293 czm. mélyen 93 czm. széles, 210 czm. hosszú sírban női csontváz, feje nyugaton, hossza 175 czm., a koponya mellett két arany függő, kezén két arany jegygyűrű.

LVI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 820 czm-re, az északi faltól délre 570 czm. távolságban, 141 czm. mélyen egy szárkapocs.

LVII—LVIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 540 czm-re, az északi faltól délre 535 czm. távolságban, 290 czm. mélyen 240 czm. hosszú, 180 czm. széles sírgödör, a melyben északi részen egy bolygatatlan csontváz, kezeiben olvasóval; a déli felében egy másik csontváz, akoponyán gyöngyös pártával.

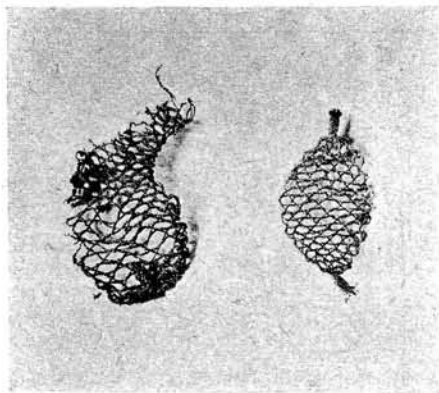
27. sz.

LIX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 560 czm-re az északi faltól déli 450 czm. távolságban, 305 czm. mélyen szórványos 2 koponya és 1 felkarcsont.

LX-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 560 czm-re, az északi faltól délre 450 czm. távolságban, 305 czm. mélyen bolygatatlan temetkezés melléklet nélkül, feje nyugaton, a sír szélessége 50 czm., hossza 175 czm.

LXI-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 1130 czm-re, az északi faltól délre 205 czm. távolságban, 135 czm. mélyen egy koponya.

LXII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 1140 czm-re, az északi faltól délre 60 czm. távolságban, 132 czm. mélyen gyermeksírr melléklet nélkül, feje északon.

28. sz.

LXIII-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 990 czm-re, az északi faltól 200 czm. távolságban 160 czm. mélyen egy koponya.

LXIV-ik szelvényben. A templom hajójában a diadalív pillérjének nyugati vonalától nyugatra 830 czm-re, az északi faltól délre 120 czm. távolságban, 315 czm. mélyen

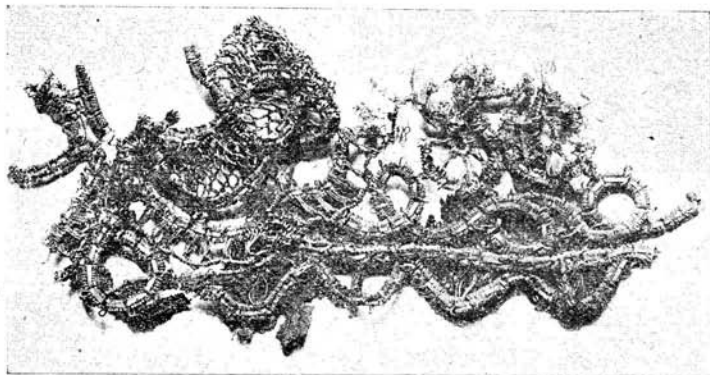
78 czm. széles, 220 czm. hosszú sírban egy női temetkezés, feje nyugaton, ujján egy arany jegygyűrű, lábánál 4 koponya és egyéb csont-töredék.

A folytatólagos ásatás ezen munkálatai alatt előkerült sírok közül az LV. szelvényben feltakart sír feküdt legközelebb ahhoz a kriptához, a melyben Teleki Mihálynak és feleségének földi maradványait felfedeztük és miután ebben a sírban ugyanolyan aranyfüggő párt leltünk, mint a minőt Vér Judit sírjában (l. 6. sz. kép, 3. sor), egyrészt erre, másrészt e sírnak az előbbi kriptához való közelségére támaszkodva hisszük, hogy ez volt Teleki Judit temetkezése, a kiről a gróf széki Teleki familia fentebb említett kéziratós krónikája melyet Szász Péter 1839-ben írt, 4. lapján mondja, hogy Gernyeszegen temettetett el. E női csontváz balkezének gyűrűs ujján találtuk azt a két arany-jegygyűrűt, a melyet 6. sz. képünk legalsó sorra mutat.

Ki kell még emelnem a LXIV. szelvényben talált női temetkezést, a melynek egyik ujján azt a jegygyűrűt találtuk, a melyet 6. sz. képünk

mutat a 3-ik és 4-ik sor között a közepén. E női csontváz fején azt a gyöngyös diszítésű szalagot találtuk, a melynek megmentett részleteit 31. sz. képünk mutatja. Továbbá ugyanolyan derékfűzőt találtunk rajta, mint a minőt Vér Juditon. E fűzőnek csak egyik oldalát menthettük meg, de ez elég jellemző (l. 32. sz. kép). Végül a dereka táján növényi rostokból készült övnek maradványaiból mentettünk meg valamennyit (l. 33. sz. kép). Ez a temetkezés a mellékletek szerint kétségtelenül a XVII. sz. végéről, vagy a XVIII. sz. elejéről való szintén és így valamelyes vonatkozása kell, hogy legyen a gróf Teleki-családdal. Kiletének megállapítására mindenesetre fontos, hogy katolikus volt, mert kezében rózsafűzérnek a lánczát találtuk, sőt a láncz egyik tagján a fűzér egy gyöngye is meg volt. Mindössze harminczkét lánczrészletet találtunk. Az egyetlen gyöngy, a mely megmaradt kicsiny, fehér színű volt

29. sz.

és az angyali üdvözlöt jelentí. Magából az olvasóból tehát meg van három tized üdvözlöt és pedig két tized után meg van egy-egy Miatyánk is. A harmadik tized után a Miatyánk hiányzik. Megkerült a rózsafűzérén lévő érem is. Ennek előlapján

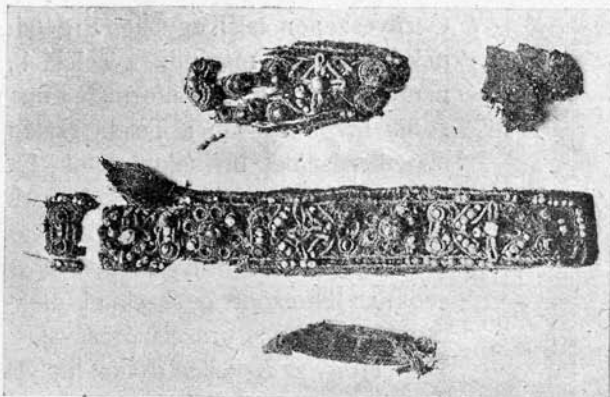
.S. JACO. —. De . GALI.

felírat, vonalkörben és ebben a szent képe jobbra. Hátlapján Mária, balján a kiseddel, jobbát kiterjeszti az alatta jobbról térdelő Loyolai Szt. Ignác felé. E körül:

.S. (ancta) M. (aria) De —. PILARS (vagy PILAR).

Fontos még az is, hogy az LV. szelvényben fölfedezett csontvázon Hunyadi Mátyás ezüst dénárja került elő. A mi kétségtelenné teszi, hogy a Hunyadi-kori temetkezések nivója a 163 czm. mélység.

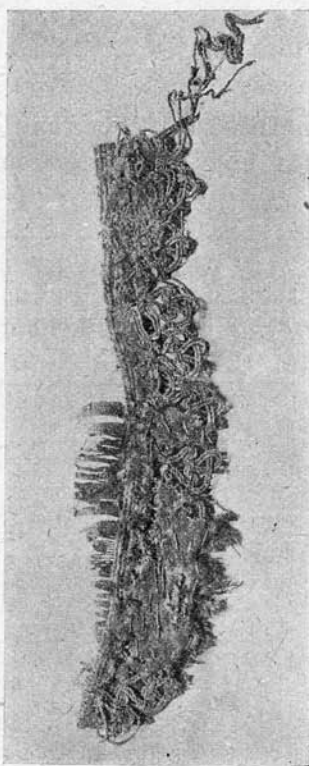
31. sz.

lag azt a sírboltot kell Teleki Mihály és a felesége Vér Judit temetkezésének tekintenünk, a melyről fentebb szólottunk és a mely a templom jelenlegi déli bejárójával szemközt a templom hajójának északi fala mellett fekszik.

Azok az adatok, a melyeket minden egyes szelvény leleteiről közöltünk, azt mutatják, hogy a templomban voltaképen két temetkezési nivót lehet megállapítani: az egyik nivó 275 czm. mélységig halad és ebben a nivóban mintegy 2 m. mélységig történtek az első kor temetkezései. Hogy ezen első kor temetkezései a Hunyadiak korából származnak, azt kétségtelenné teszi az a Hunyadi Mátyás-féle érme, mely e nivóban előfordult. De ennek megfelel a templom apsisának kétségtelenül késő csúcsíves izlésű jellege.

A Hunyadiak korának ezek a temetkezései más családnak nem tulajdoníthatók, mint annak a Somkerekely Erdélyi családnak, a melynek címerét a déli bejáró fölött felfedeztük és a mely a templomot vagy építette, vagy azt legalább is csúcsíves apsisával ellátta.

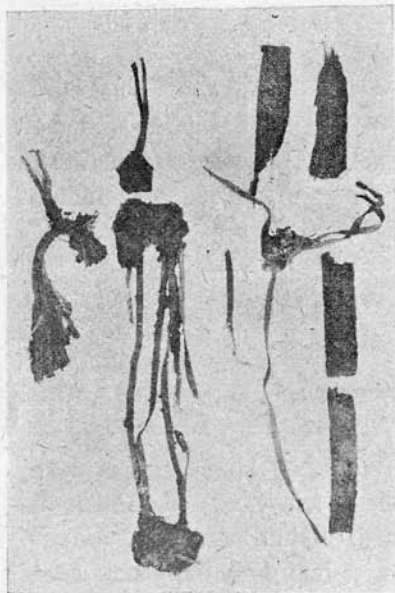
A második nivó 298 czm-nél kezdődik és 340 czm-ig halad. Ebben a nivóban mást, mint olyan sírokat, a melyek a XVII. és XVIII. századbéli mellékleteket tartalmaztak, nem találtunk. Már pedig ebben a két században

32. sz.

Az ásatásoknak ez a része bebizonyította tehát, hogy másik olyan sírbolt, a melyre mindazok a jellegek ráillenek, a melyeket Teleki Mihály sírboltjára vonatkozólag mint útbaigazítókat megállapítottunk, nem volt a templomban és így minden kétséget kizáró-

33. sz.

Gernyeszegen, talán egyetlen Erdélyinek kivételével, más mint a Telekiek, nem temetkeztek.¹¹ Ilyenformán a második nivót teljesen a Teleki család temetkezéseinek kell tekintenünk. Ez utóbbi temetkezésekhez szükséges sírok elkészítése járt mindig az első nivó sírjainak megbolygatásával és az azokban lelt czontvátrészeknek megcsonkításával vagy szétszórásával.

Hogy az egyetlen nyom, melyet árpádkori temetkezésre nézve találtunk, olyan harmadik nivót jelent-e, a mely a templomnak árpádkori létezését vagy esetleg egy, az Árpádok korában ugyanazon a helyen állott, de teljesen elpusztult templom létezését igazolja-e: azt, a mint fönnebb is mondtam, csak olyan kutatások mondhatnák meg, a melyek tovább mennének, mint azok, a melyeknek foganatosítása ebben az esetben feladatomban volt. Mindenesetre azonban kérdés, hogy ilyen messzebbmenő kutatások is világosságot nyujtanának-e?

Dr. Pósta Béla.

¹¹ Erdélyi István 1635-ben a jenői táborra nem kelvén fel, 1643-ban özvegye, Mindszenti Krisztina evokálódott. Ez, a kinek második férje Csáki István volt, 1670-ben hal meg s 1674-ben már Teleki Mihály kapja Gernyeszeget adomány útján.